LOCUȚIUNILE: TIPURI STRUCTURALE ŞI NATURĂ SEMANTICĂ

Maria Laura RUS

Abstract

The article wants to debate on some peculiar structural and semantic aspects of idioms, verbal phrases, noun phrases, adjectival phrases etc. We shall analyze some examples in order to underline the different semantic values of some structures that contain, for instance, the same noun / adjective / verb (de nimic, pe nimic etc.). We shall also talk about different structural patterns and the frequency of some lexical-grammatical classes as constitutive units of such phrases.

Pornim în demersul nostru de la afirmaţia lui Ferdinand de Saussure, conform căruia „De regulă, nu vorbim prin semne izolate, ci prin grupuri de semne, prin mase organizate ce sunt ele însele semne”[1]. Acest proces presupune intervenţia diferitelor mijloace pe care ni le oferă limba pentru a spori expresivitatea unei comunicări. Limba în sine nu poate recurge numai la unităţi singulare, sintetice, ci şi la unităţi mai complexe, analitice, care se formează bineînţeles tot pe baza celor anterioare. Acestea din urmă dovedesc caracterul idiomatic al unei limbi, în cazul nostru al limbii române.

Vom trata în lucrarea de faţă acele unităţi complexe cunoscute sub denumirea de locuţiuni. Dintre unităţile sistemului lexical, cele alcătuite din mai multe lexeme se impun în special prin individualitate sporită, prin capacitatea de a exprima mult mai expresiv anumite idei, gânduri. Lumea este înţeleasă şi gândită de om prin intermediul limbajului, iar viziunea sa asupra lumii este determinată de limbaj. O astfel de viziune este perceptibilă în toate unităţile limbii, dar, credem noi, este mult mai evidentă în conţinutul celor complexe, care individualizează o limbă între celelalte.

Trăsătura formală care deosebeşte în principal locuţiunile de cuvintele propriu-zise, simple este structura lor, având în vedere că, aşa cum s-a menţionat deja, primele sunt alcătuite din cel puţin două unităţi lexicale. Remarcăm astfel criteriul pe baza căruia lingviştii evidenţiază în cadrul substantivelor şi locuţiunile substantivale (pe lângă substantivele simple şi compuse), în cadrul adjectivelor şi locuţiunile adjectivale, în cadrul verbelor, locuţiunile verbale ş.a.m.d. (criteriul structurii fonetico-lexicale a unităţilor ce reprezintă partea de vorbire dată).

Se cunoaşte faptul că locuţiunile iau naştere în vorbire conform unor modele structurale. Menţionăm câteva situaţii, cele mai productive, urmând apoi a discuta despre componenţa unora dintre ele. Dacă avem în vedere locuţiunile substantivale, tipurile vor fi:
substantiv + substantiv: *aducere-aminte*;
substantiv + prepoziţie + substantiv: *părere de rău*;
substantiv + conjuncţie + substantiv: *verzi şi uscate*.
La locuţiunile adjectivale observăm lipsa din structură a adjectivului:
prepoziţie + substantiv: (om) *de geniu*;
prepoziţie + substantiv + determinant: (om) *la locul lui*;
substantiv + prepoziţie + substantiv: (oameni) *fel de fel*;
pronume nehotărât + conjuncţie + pronume nehotărât: (oameni) *unul şi unul*.
Locuţiunile pronominale sunt puţine la număr şi conţin obligatoriu pronume: *cine ştie cine, cine ştie ce*.
Cele mai multe tipuri structurale se regăsesc în cadrul locuţiunilor verbale; menţionăm o parte dintre acestea:

BDD-A23725 © 2007 Editura Universităţii „Petru Maior”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:06 UTC)

verb + substantiv: *a duce dorul., a spăla putina*;
verb + pronume + substantiv: *a o lăsa baltă*;
verb + pronume + prepoziţie + substantiv: *a o pune de mămăligă, a o lua la fugă*;
verb + pronume + adverb: *a o lua razna*.
Locuţiunile adverbiale:
prepoziţie + substantiv: *fără îndoială*;
prepoziţe + participiu: *pe nemâncate*;
prepoziţie + substantiv + prepoziţie + substantiv: *din fir a păr*;
prepoziţie + adverb: *pe îndelete*.
Locuţiunile conjuncţionale:
prepoziţie + adverb + conjuncţie: *de îndată ce*;
prepoziţie + pronume + conjuncţie: *cu toate că*;
prepoziţie + conjuncţie + conjuncţie: *ca şi cum*;
prepoziţie + adverb: *de parcă*.
Locuţiuni prepoziţionale:
prepoziţie + substantiv articulat: *din cauza, din pricina*;
prepoziţie + substantiv + prepoziţie: *în caz de*;
prepoziţie + adverb + prepoziţie*: în afară de*;
substantiv + prepoziţie: *faţă de*;
adverb + prepoziţie: *departe de, afară de*.

Interesant de remarcat este faptul că, deşi fac parte din acelaşi tip structural şi mai mult, au aceeaşi componenţă, unele locuţiuni au sensuri diferite, datorate posibilităţilor combinatorii diferite sau schimbării unei categorii gramaticale a unităţilor componente. Astfel, în cazul unor locuţiuni verbale, vorbim de diferenţieri semantice datorate determinării hotărâte sau nehotărâte a substantivului care face parte din componenţa locuţiunii în cauză. Exemplificăm prin:
a lua parte – „a participa" / *a lua partea* – „a apăra"
a face impresie – „a impresiona" / *a face impresia* – „a părea"
Posibilităţile combinatorii pot determina, aşa cum am precizat deja, chiar tipul locuţiunii. Un tip structural precum „prepoziţie + pronume negativ" se poate încadra atât unei locuţiuni adjectivale (1), dacă însoţeşte un substantiv, redând, evident, o calitate a acestuia, cât şi unei locuţiuni adverbiale (2) dacă se va combina cu un verb. Trebuie să menţionăm că vorbim în aceste cazuri şi de componente prepoziţionale diferite.
(1) Mi s-a spus că este un om *de nimic*.
(2) Mi-a dat echipamentul *pe nimic*. sau Situaţia nu se schimbase *cu nimic*.

După cum s-a putut observa din tipurile prezentate mai sus, în structura locuţiunilor elementele componente pot fi atât cuvinte flexibile, cât şi neflexibile, cuvinte autosemantice, cât şi sinsemantice (prepoziţii, conjuncţii). De altfel, orice clasă lexico-gramaticală poate deveni o potenţială componentă a unei locuţiuni. Trebuie ţinut cont însă de faptul că într-o locuţiune verbală, verbul este o componentă obligatorie, tot aşa cum o prepoziţie sau o conjuncţie sunt unităţi obligatorii în cadrul locuţiunilor prepoziţionale, respectiv conjuncţionale. Celelalte locuţiuni nu impun prezenţa în componenţa lor a clasei lexico-gramaticale pe care o reprezintă. Aşa avem, de exemplu:
o nu ştiu cine (locuţiune substantivală)
de la mic la mare (locuţiune pronominală)
(stare) *de plâns* (locuţiune adjectivală)
în mare (locuţiune adverbială)

În privinţa proporţiei cantitative a diverselor clase lexico-gramaticale, trebuie să constatăm că substantivul şi prepoziţia sunt cele mai frecvent folosite. Faptul se explică, de exemplu în cazul substantivului, prin reprezentarea cantitativă foarte bună în sistemul limbii,

BDD-A23725 © 2007 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:06 UTC)

prin caracterul maleabil sporit (ca urmare a categoriilor gramaticale), prin valorile diverse pe care le poate exprima. Astfel, putem explica prezența acestei clase în cadrul locuțiunilor adverbiale, alături de prepoziții, prin valorile temporale, modale, cantitative etc. (*în zori, cu binele, cu carul*). La rândul ei, prepoziția joacă un rol fundamental în structura diverselor locuțiuni, asigurând coeziunea componentelor; practic, ea face parte din locuțiuni de toate tipurile. Limba română poate crea locuțiuni, în special adjectivale și adverbiale, potențial, de la orice cuvânt, și aceasta tocmai prin intermediul prepoziției, care este un mijloc eficient și foarte răspândit de exprimare a raporturilor dintre cuvinte în limba noastră. Și tot datorită prepoziției pot apărea locuțiuni, prin conversiune de la alte locuțiuni existente deja în limbă (locuțiune verbală => locuțiune substantivală: *a lua măsuri => luare de măsuri*).

Din punct de vedere cantitativ, locuțiunile verbale ocupă primul loc în sistemul limbii[2]. Situația nici nu putea fi alta, din moment ce verbul este o clasă lexico-gramaticală complexă „cu un inventar extrem de bogat și deschis, distingându-se, în raport cu alte părți de vorbire, prin mai multe trăsături"[3]; acesta asociază „într-un grad maxim de complementaritate, funcția denominativă a limbii, proprie unității fundamentale de la nivel lexical: cuvântul și funcția predicațională, proprie unității fundamentale de la nivel sintactic: enunțul"[4].

Cum se explică totuși faptul că locuțiunile substantivale ocupă un loc atât de jos din același punct de vedere cantitativ, având în vedere că substantivele întrec verbele ca număr[5]? Slaba lor reprezentare se datorează în principal caracteristicii semantice de bază a substantivului: aceea de a denumi clase de obiecte; astfel, stricta raportare obiectuală a locuțiunilor substantivale limitează extinderea lor. În plus, numărul substantivelor compuse este destul de mare, acoperind o arie largă de noțiuni (spre deosebire de verbele compuse, destul de reduse cantitativ). De altfel, majoritatea locuțiunilor substantivale provin din conversiunea unor locuțiuni verbale (*a-și aduce aminte => aducere aminte*); important de menționat este însă că nu putem generaliza: nu orice locuțiune verbală poate da naștere unei locuțiuni substantivale. Frecvente sunt cele care provin din acțiuni sau stări (*a-i părea rău => părere de rău*) și mai puține cele care sunt nume de agent (*băgător de seamă*).

În continuare dorim să ne oprim puțin la locuțiunile pronominale, destul de puțin menționate în literatura de specialitate. Tipurile structurale productive sunt și ele reduse, după cum s-a putut observa mai sus; putem completa cu „adverb + verb + pronume relativ" (*mai știu ce*) sau „pronume relativ + adverb + prepoziție + pronume relativ" (*care mai de care*). Caracterul de clasă închisă a pronumelui explică numărul redus al locuțiunilor pronominale („natura predominant gramaticală", „specificitatea sub aspect semantic"[6]).

Odată făcute considerațiile referitoare la structura componențială a locuțiunilor, dorim a ne îndrepta atenția asupra naturii semantice a acestor structuri, detaliind și unele informații deja aduse în discuție mai sus.

Semnificația este conținutul dat printr-o anume limbă, spunea Coșeriu. Astfel, luând spre analiză locuțiunea verbală *a da seamă*, vom constata următoarele semnificații „a se justifica"; „a declara, a raporta, a anunța, a comunica"[7]; la fel în cazul locuțiunii adverbiale *de-a valma*: „împreună, laolaltă", „în dezordine, în neorânduială"[8]. Aceste semnificații sunt cunoscute vorbitorilor unei limbi sau cel puțin ar trebui să existe în conștiința lor. Însă pentru un străin, care cunoaște superficial limba, îmbinările date pot avea o singură semnificație sau pot să nu semnifice nimic (mai ales dacă avem în vedere acele locuțiuni care au în componența lor elemente precum *aminte, valma, berbeleac* etc.).

Limbajul este ansamblul de semne care servește la comunicarea interumană. În acest proces de transmitere a unui mesaj, vorbitorul actualizează numai anumite semnificații ale locuțiunii. Astfel, dacă în limba română locuțiunea *a se duce pe copcă* are două semnificații: „a se distruge, a se pierde (despre obiecte)" și „a o încurca, a o păți (despre oameni)", vorbitorul va selecta, în funcție de intenția sa comunicativă de moment, una sau alta dintre aceste semnificații.

BDD-A23725 © 2007 Editura Universității „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:06 UTC)

Ajutat de o serie de factori precum contextul, intonaţia etc., vorbitorul va putea să imprime comunicării sale diverse „nuanţe": ironie, glumă, regret etc.

O altă caracteristică semantică ce trebuie avută în vedere este compatibilitatea semantică a elementelor constitutive ale locuţiunilor. Aceasta are un rol de seamă întrucât un cuvânt nu poate intra în relaţii cu orice tip de unităţi. Pentru ca o locuţiune să ia naştere, este nevoie de cel puţin o trăsătură comună (un sem comun). Astfel, cuvântul „a scăpa" cere cu necesitate prezenţa unui organ al corpului omenesc, putându-se asocia cu uşurinţă unor unităţi precum „ochi" sau „mână" şi constituindu-se cu ajutorul prepoziţiei „din" în locuţiuni verbale precum: *a scăpa din ochi, a scăpa din mână*. La fel avem *a scoate la iveală* (ideea de „apariţie" implicată de componentul verbal şi de cel substantival), *a-şi spune cuvântul* („comunicare") etc.

Chiar şi atunci când în componenţa unei locuţiuni apar termeni incompatibili semantic, antonimici, se poate constata în linii generale, un punct comun al acestora: *încolo şi încoace; de ici, de colo* (locaţia); *de ieri, de alaltăieri* (temporal); *pe viaţă şi pe moarte* (forme de mişcare a materiei) etc.

Se poate constata că atunci când două sau mai multe unităţi lexicale se folosesc adeseori împreună, între ele apare o aşa-numită dependenţă semantică, realizată tocmai pe baza acestor semnificaţii ale lor, nicidecum pe baza noţiunilor exprimate de ele.

Revenind la nuanţele semantice pe care locuţiunile le pot exprima (aşa cum am arătat mai sus în cazul locuţiunilor *a da seamă, de-a valma, a se duce pe copcă*), am dori să mai aducem nişte exemplificări, nu înainte însă de a preciza că semnificaţiile cuvintelor interacţionează şi se influenţează reciproc, în procesul comunicării, contextul fiind definitoriu.

peste noapte - „în timpul nopţii, noaptea": Rămâi peste noapte la noi!

- „foarte repede, într-o clipă": Unde-ai pomenit ca asemenea lucruri să se facă aşa, peste noapte?

la pământ - „întins, culcat jos": Toţi soldaţii sunt la pământ.

- (fig.) „deprimat, deznădăjduit": După cele întâmplate, era la pământ cu moralul.
- (fig.) „ruinat": Industria e la pământ.

Putem vorbi chiar şi de semnificaţii total diferite, antonimice:

de o şchioapă - „foarte mic": Când eram de-o şchioapă, obişnuiam să ne jucăm împreună

- „foarte mare": litere de o şchioapă

Însă, chiar dacă vorbim de o compatibilitate sau o dependenţă semantică a unităţilor constitutive ale unei locuţiuni, aceasta nu înseamnă că semnificaţiile iniţiale ale componentelor participă în egală măsură la conturarea semnificaţiei generale a întregului. Vorbim de o „semnificaţie globală, rezultând din amalgamarea sensurilor, adeseori deviate, ale componentelor"[9].

Chiar şi o parte de vorbire neflexibilă, cum este prepoziţia, poate contribui la semnificaţia generală a locuţiunii din care face parte. Acest „element lingvistic lipsit de sens lexical, dar cu o semantică a sa, particulară, poate să modifice – prin absenţa sau prezenţa ei, prin natura sa «semantic-funcţională» - înţelesul lexical al întregii locuţiuni: *a da seama* «a răspunde» (de, pentru...) / *a da în (pe) seamă* «a încredinţa»"[10]. De altfel, se ştie faptul că prepoziţia are numeroase posibilităţi combinatorii. Ca element component al locuţiunilor ele se caracterizează printr-o frecvenţă înaltă care determină şi caracterul ei polisemantic.

Vom încheia afirmând că orice limbă, în evoluţia ei neîntreruptă, tinde în permanenţă să-şi îmbogăţească şi să-şi perfecţioneze inventarul mijloacelor lexicale. În această privinţă este de necontestat faptul că paralelismul dintre realitatea existentă şi denumirile folosite pentru aceasta este asigurat şi de echivalentele locuţionale ale cuvintelor. Urmărind nuanţele semantice ale acestor „asocieri de cuvinte" am putut constata că ele pot oferi o informaţie mai bogată decât oricare dintre componentele lor.

BDD-A23725 © 2007 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:06 UTC)

NOTE:

1. Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, p. 139
2. situaţie valabilă, de altfel, nu numai pentru limba română
3. *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 323
4. Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, p. 151
5. „Substantivul este o clasă lexico-gramaticală deschisă, ce reprezintă aproximativ 50% din totalitatea cuvintelor limbii române" (*Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 61)
6. Dumitru Irimia, *op. cit*, p. 96
7. cf. Alexandru Dobrescu (coord.), *Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti*, p. 96
8. idem, p. 100
9. *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, p. 9
10. Dumitru Irimia, op. cit., pp. 156-157

BIBLIOGRAFIE:

Florica Dimitrescu, *Locuţiunile verbale în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1958
Alexandru Dobrescu, *Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti,* Litera, Chişinău, 1997
Stelian Dumistrăcel, *Până în pânzele albe: expresii româneşti*, Institutul European, Iaşi, 2001
Dumitru Irimia, G*ramatica limbii române*, Polirom, Iaşi, 1997
Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iaşi, 1998
Gramatica limbii române. I. Cuvântul, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005

BDD-A23725 © 2007 Editura Universităţii „Petru Maior"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:55:06 UTC)